

Τα ελληνικά γράμματα και ο Αριστοτέλης στην αραβική παράδοση

ΓΡΗΓΟΡΗΣ ΖΙΑΚΑΣ

Άγρα 2007

Το σεμνό και συνεπές επιστημονικό βιβλίο του Γρηγόρη Ζιάκα φωτίζει ερήμην του άλλες συζητήσεις γενικότερες. Όχι μόνο την σχέση της λεγόμενης Ανατολής με την Δύση, αλλά και το ζήτημα της «ταυτότητας» της Ευρώπης, την θέση της ορθολογικότητας και την κατασκευή μιας συγκεκριμένης «Αρχαιότητας» που αποκλείει άλλες πτυχές της Αρχαιοελληνικής εμπειρίας. Όλα αυτά συνδέονται με την βαθιά κρίση νοήματος που μαστίζει την Ευρώπη. Αφορά την βαθιά αντίφαση της. Τους μηχανισμούς με τους οποίους, ενώ παλεύει ειλικρινά για την δικαιοσύνη και την κατανόηση του ανθρώπινου αινίγματος, παράλληλα νομιμοποιεί κι αυτή με την σειρά της όπως όλοι οι πολιτισμοί την βία και την εκμετάλλευση, εδώ και αιώνες.

Η έννοια της «ορθολογικότητας» και η ανάγνωση του Αριστοτέλη (και του Πλάτωνα) ως πεμπτουσία του Αρχαίου κόσμου περνά μέσα από τον Αραβικό κόσμο για να φτάσει στην σχολαστική Ευρώπη, χωρίς την Τραγωδία, χωρίς την σοφή απογοήτευση π.χ. του Θουκυδίδη. Το βιβλίο αναφέρει ρητά την διαδικασία που ξεκινά στην Δαμασκό, περνά στην Βαγδάτη και φτάνει στην Κόρδοβα (Αβερρόης) και παράγει μια σκέψη «φιλοσοφική» που πιστεύει πως η «Αλήθεια» μπορεί να χωρέσει στον φιλοσοφικό λόγο κι έτσι του δίνει ιερό χαρακτήρα. Στο τέλος χωρίζει τους ανθρώπους σε «μορφωμένους» και «αμόρφωτους» (σελ. 233). Οι τελευταίες σελίδες του βιβλίου μάς αφήνουν ακριβώς εκεί. Αυτή η αντίληψη περνά στους Σχολαστικούς Θεολόγους και παραμένει στον πυρήνα της «Δυτικής» νοοτροπίας. Είναι ένα νευραλγικό σημείο στην Ευρωπαϊκή σκέψη και κρύβει μια βαθιά σύγκρουση στο ίδιο το εσωτερικό της. Το «όπλο» είναι η μόρφωση, ο πολιτισμός, η «γνώση». Όποιος δεν μετέχει αυτών είναι στερημένος της ουσίας του κόσμου, δεν έχει υπαρξιακή προοπτική, εν τέλει δεν είναι ακριβώς άνθρωπος. Από την άλλη η ίδια η έννοια της «Ανατολής» είναι πολύ ελαστική και η Ευρώπη την χρησιμοποιεί ανάλογα με τα συμφέροντα της. Η μελέτη του «Οριενταλισμού»

δείχνει πως με την λέξη «Ανατολή» κατασκευάζεται ο «άλλος» αναλόγως των περιστάσεων, ένας άλλος πάντα υποδεέστερος, άξιος της τύχης του.

Ο συγγραφέας επιμελώς παραθέτει στοιχεία και απόψεις. Κάποιες συγκρούσεις στο πεδίο της έρευνας είναι διαφωτιστικές. Υποδεικνύουν προκαταλήψεις, «προγράμματα» και νοοτροπίες της «δυτικής» επιστήμης. Η παρουσία επιστημόνων από άλλες, κυρίως μουσουλμανικές, περιοχές φωτίζει τις, συχνά ανεπίγνωστες, προκαταλήψεις του ανεπτυγμένου κόσμου ο οποίος επιβάλλει ερμηνείες και «κατέχει» συμβολικούς τόπους με τρόπο πλέον αυτόματο, με αποτέλεσμα να μην καταλαβαίνει την μεροληψία και την πολιτική σκοπιμότητα του.

Μετά βλέπουμε πόσο καθοριστική ήταν η ύστερη Αρχαιότητα. Δηλαδή η Ελληνιστική- Ρωμαϊκή περίοδος και οι «συνθέσεις» που γίνονταν τότε μεταξύ των οποίων περιλαμβάνεται και ο «Χριστιανισμός». Μέσα από αυτήν την εποχή γεννιέται ο Αραβικός κόσμος, σε αυτήν απαντά κι έτσι, κατά μίαν έννοια, αν τον κοιτάξουμε στο βάθος του μας την αποκαλύπτει, την διαιωνίζει. Όπως δείχνει το βιβλίο, μέχρι πρόσφατα, η έρευνα που αφορά τις σχέσεις του Αραβικού με τον Ελληνικό κόσμο αρνούνταν να δει στην πρώτη δυναστεία του Ισλάμ (των Ομαΰαδών 661-750 μ.Χ.) τις ήδη εδραιωμένες «ελληνικές» επιρροές κι αυτό διότι δεν ταίριαζαν με μια συγκεκριμένη οπτική περί σοβαρής «αρχαιότητας». Μέσα από τα κείμενα που μετέφρασαν ήδη την πρώτη περίοδο οι Άραβες, αναγνωρίζουμε έναν ολόκληρο κόσμο που συνήθως παρουσιάζεται σαν υποσημείωση. Έναν κόσμο δυναμικό, πολυφωνικό, που ξεχειλίζει «μεταφυσικά» ρεύματα σκέψης, μαγεία, αλχημεία, νεοπλατωνικές δοξασίες και απόκρυφες πρακτικές που δεν ταιριάζουν με τις προβολές μας. Και ο συγγραφέας ακόμα αναπαράγει αυτή την προκατάληψη. Έτσι ανακαλύπτουμε πως η κατάσταση των νεοπλατωνικής σχολής των Αθηνών είναι διαφορετική από αυτή που φανταζόμασταν. Είναι η πλέον «μεταφυσική» και «ανατολίτικη» κι αυτό σε σύγκριση με την Αλεξάνδρεια που ήταν το κατ' εξοχήν κεντρικό διαφορετικών μαγικών και μυστικιστικών παραδόσεων.

Έτσι αποκτά άλλο νόημα το γεγονός πως όταν η σχολή κλείνει, με διαταγή του Ιουστινιανού το 529 μ.Χ, οι φιλόσοφοι πάνε στην Περσία όπου και η σημαντική στους Νεοπλατωνικούς παράδοση των Χαλδαίων μάγων. Μόλις μπουν αυτά στο οπτικό μας πεδίο αλλάζει και ο τρόπος που βλέπουμε την μετάβαση από την ειδωλολατρία στην χριστιανική πίστη.

Με τον τρόπο που είναι γραμμένο το βιβλίο μπορεί εύκολα να διαφύγει και η πολιτική διάσταση της ανάγνωσης του Αριστοτέλη στο Χαλιφάτο των Αββασιδών, στην Βαγδάτη. Η «χρήση» του Αριστοτέλη και η στάση προς την ελληνική γραμματεία αλλάζει για πολιτικούς λόγους και επικυρώνει ένα νέο τρόπο ερμηνείας του κόσμου και των κειμένων. Οι «Μουταζελίτες», επειδή είναι εμπνευσμένοι από αρχαία ελληνικά κείμενα, γίνονται αμέσως συμπαθείς στο συγγραφέα. Η θέση τους, όμως, πως το Κοράνιο είναι δημιούργημα άρα επιδέχεται ερμηνείας δεν αντιτίθεται μόνο στην «θρησκοληψία». Παράλληλα, δίνει την δυνατότητα στον ηγεμόνα να είναι υπεράνω όλων. Και του Κορανίου. Κι εδώ, για άλλη μια φορά, οι μη-μουσουλμάνοι αποτυγχάνουν να καταλάβουν τους λεπτούς μηχανισμούς του ισλαμικού κόσμου για να ισορροπή τις εσωτερικές του δυνάμεις.

Το ίδιο πολιτικά φορτισμένη είναι η εμμονή των Μουταζελιτών στην απόλυτη ενότητα και χωρίς ιδιότητες της θείας ουσίας. Η αντίληψη για το τέλειο, για

τον Θεό, αναφέρεται στο πού τείνει, πώς «πρέπει» να είναι ο κόσμος, η κοινωνία και ο άνθρωπος και γι' αυτό οι συζητήσεις αυτές έχουν επιπτώσεις στην καθημερινή ζωή, έχουν δηλαδή τρομακτική πολιτική βαρύτητα. Οι Μουταζελίτες όζουν ολοκληρωτισμού. Μιλάμε για μια αντίληψη της κοινωνίας που γίνεται όλο και πιο συγκεντρωτική και δεν επιτρέπει την «διαφορά».

Το περίφημο όνειρο, πάλι, του Αλ Μα'αμούν με τον Αριστοτέλη μέσα στην παραδοξότητα του κραυγάζει πως κι εδώ κάτι συμβαίνει. Δεν είναι αθώο, είναι αντιθέτως πολύ ύποπτο (έχει ήδη γίνει αναφορά από άλλους ερευνητές σχετικά). Ειδικά αυτή η φράση «αγάπη προς τα γράμματα» (σελ. 85) που αναφέρει ο συγγραφέας προκαλεί έκπληξη με την απλοϊκότητα της. Όλα αυτά έχουν και πολιτική διάσταση. Το όνειρο αυτό και κατ' επέκταση ο Αριστοτέλης γίνεται πολιτικό όπλο ενάντια στους αντιπάλους του Χαλίφη. Νομιμοποιεί μέσα από την «λογική» αυτόν που ορίζει τι είναι «λογικό», κι αυτός είναι πάντα η κρατούσα εξουσία διότι αυτή μόνο μπορεί και επιβάλλει την τελική ερμηνεία.

Εδώ ίσως χρειάζεται να αναφέρουμε πως το Ισλάμ είχε αναπτυχθεί εκρηκτικά και βρέθηκε να ενώνει πληθυσμούς και ομάδες με τεράστιες διαφορές και σε συμφέροντα και σε αντιλήψεις. Η συνοχή ήταν δύσκολη, υπήρχαν από πολύ νωρίς αμείλικτες έριδες και εμφύλιες συγκρούσεις. Κι εκεί, όπως συνέβη και άλλες φορές στην ιστορία, ο «Ελληνικός» πολιτισμός προσαρμοζόταν όπως χρειαζόταν ώστε να λυθούν τα εκάστοτε προβλήματα, ήταν μια «συγκολλητική ουσία», δίνοντας κύρος σε όποιον είχε την δύναμη να επιβάλλει το δικό του «όνειρο», την δικιά του φαντασμαγορία, την δικιά του εξουσία. Με την ίδια δύναμη που αλλού χρησιμοποιείται η πρόοδος, ο Θεός, η επανάσταση, οι μεταρρυθμίσεις, η αναγκαιότητα και άλλα πρόσφορα υλικά για την δημιουργία αφηγημάτων.

Είναι αξιοσημείωτο πάντως πως η «λογική» μοιάζει να παίρνει για πρώτη φορά αυτή την απόλυτη διάσταση και να γίνεται αυταξία και εργαλείο ελέγχου του πεδίου της πολιτικής. Έκτοτε, κι αν ακόμα υπηρετεί την επικράτηση μιας δύναμης, παρουσιάζεται συχνότατα ως εργαλείο της απελευθέρωσης, από τα σκοτάδια, από την «βαρβαρότητα». Η ειρωνεία βαθιάει όταν σκεφτεί κανείς πως αυτός ο τρόπος κυριαρχίας είναι ο τρόπος ακριβώς που η Δύση ακυρώνει την «Ανατολή». Και είναι τραγική ειρωνεία πως αυτό το σχήμα μπορούμε να πούμε πως ξεκινά στην ισλαμική Βαγδάτη.